

A MAGYAR KISEBBSÉGI KÉRDÉS A MAGYAR KORMÁNY DÉLSZLÁV POLITIKÁJÁBAN A HARMINCAS ÉVEKBEN*

A határon túli magyar kisebbség kérdésének a magyar-jugoszláv kapcsolatok alakulásában a 30-as években, az előző évtizedhez hasonlóan, csak másodlagos jelentősége volt. A kisebbség jószerivel csak eszköz, a számára kieszközölendő kedvezmények igénye pedig csupán egyik eleme volt annak a magyar külpolitikának, amelynek középpontjában mindvégig a kisantant felbomlasztása és a revízió, pontosabban a revízió és ezzel összefüggésben a kisantant felbomlasztása állt. Az ehhez vezető út egy fontos, de nem a legfontosabb köve volt a kisebbségi kérdés rendezése.¹

A határon kívülre került magyarság sorsának javulását fel lehetett használni az adott államhoz való közeledés szándékának a demonstrálására. Ennek a hangoztatása elsődlegesen azt a célt szolgálta, hogy általa Magyarország külpolitikai helyzete javuljon, hiszen feltételezte, hogy valamilyen szinten rendeződött a kapcsolat valamelyik kisantant állammal. Jugoszlávia, és a másik két állam vonatkozásában is, a magyar külpolitika a harmincas években, de különösen ezek második felében, mindvégig azt hangsúlyozta, hogy az országaikban élő magyar kisebbség helyzetének rendezése a kapcsolat bármely továbblépésének előfeltétele. Indokként mindig az szerepelt, hogy a magyar közvélemény nem tolerálná a kormány közeledését egyik vagy másik államhoz, amelyben ez a kérdés nincs kielégítően megoldva. A rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján azonban úgy tűnik, hogy Budapest Jugoszlávia esetében még ettől is hajlandó lett volna eltekinteni, amennyiben a másik oldalon komoly fogadókészség mutatkozik a kapcsolatok valóban baráti(bb) alapokra helyezésére.² Csakhogy Belgrád részéről erre ritkán mutatkozott hajlandóság.

* A tanulmány az Oktatási Minisztérium „Deák Ferenc Ösztöndíj” támogatásával készült.

- 1 Fontos megjegyezni, hogy a magyar külpolitika számára fontossági sorrend létezett az egyes magyar kisebbségek tekintetében. Meghatározásában döntő fontosságú volt az elszakított magyar népcsoportok lélekszáma. A mennyiségi mutatókkal szoros összefüggésben azonban érzelmi és nagyon is racionális társadalmi és gazdasági okok is léteztek, amelyek együttesen a képzeletbeli rangsor 3., utolsó előtti helyét biztosították a délvidéki magyarság számára
- 2 A magyar fél a továbblépés érdekében több alkalommal is kész lett volna megelégedni gesztusokkal tényleges engedelmények helyett. Gombós Gyula 1935. szeptember 29-én von Neurath német külügyminiszter előtt expliciten is megerősítette ezt. Hangsúlyozta: számára minisztereinek minőségben belpolitikai megfontolásból szükséges, hogy a revízió kérdését állandóan előtérben tartsa. Másrészt meg van győződve arról, hogy Magyarország nem tudja minden igényét egyszerre érvényesíteni vagy elérni. A Szerbia javára történt területfeladások voltak a legkisebbek, ezért ezeket lehet a legkönnyebben kiheverni (vagyis adott esetben lemondani róluk – H. Á.). Ezért mind az ő, mind a kormányzó politikai vonalának megfelelnie, ha Jugoszláviával kibékülést érmenek el. (*A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944.* Szerkesztette: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt és Juhász Gyula. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968, 109-110.; a továbbiakban: Wilhelmstrasse). 1938 januárjában pedig, amikor a magyar kormány arra törekedett, hogy német garanciát szerezzen a magyar-jugoszláv határra, és így biztosítson magának szabad kezét. Kánya kabinettírodájának vezetője, Csáky István kijelentette: a jugoszláviai magyar kisebbség meglehetősen szétszórta települt, és nem olyan mértékűen fontos. Mi több, Magyarországnak évtizedig semmi kilátása sincs arra, hogy e területeket visszaszerezze, ezért reálpolitikai okokból is kész lemondani a rájuk vonatkozó minden igényéről. (*Documents on German Foreign Policy.* London, HMSO, 1953. D/V (a továbbiakban: DGFP) 241., Ernst Bohle német külügyi államtitkár jelentése Csákyval folytatott megbeszéléséről 1938. január 23. és 27. között.) Minimális eltérés található a dokumentumnak a „Wilhelmstrasse”-ban közölt magyar fordítása és a DGFP D/V-ben található angol fordítás között. Miután az utóbbi hitelesebbnek tűnik, a jelentés e részénél az angol publikációt vettem alapul.

A jugoszláv kormány számára a magyar kisebbség, amellet, hogy nyilvánvaló veszélyeket hordozott, jó kifogás is volt a rendszerint magyar oldalról szorgalmazott, a kapcsolatjavítást célzó javaslatok elhárítására. A délszláv állam vezetése ugyanis, valahányszor Budapestről felvetették a kapcsolatok javítását, aminek első feltételül a magyar kisebbség helyzetének pozitív irányú változtatását szabták, mindannyiszor azt a választ adta, hogy ezt nem teheti, mert ügyelnie kell a másik két kisantantállam érzékenységre, amelyek bármely ilyen irányú lépésében a szervezet felhígítását és elárulását látták volna. Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy a belső nemzetiségi ellentétekkel terhelt jugoszláv politikában valóban ritkán jöttek össze kedvező feltételek a magyar kisebbség irányában teendő „spontán” engedményeknek. A húszas évek végétől ezt tetézte a magyar revizionizmus egyre erősödő hangja, ami a jugoszláv közvéleményt nyilvánvalóan irritálta és szembeállította a magyarokkal, illetve de facto a Magyarországgal szembeni engedmények politikájával. A közhangulat befolyásolására azonban Jugoszláviában éppúgy meg voltak az eszközök, mint a többi kelet-közép-európai államban, Magyarországot is beleértve. Tehát az, hogy kormánya tesz-e lépéseket a közeledésre vagy sem, elsősorban a politikai akarat hiányán vagy meglétén múlt.³

Annak a hangoztatása, hogy a kisebbségi kérdés rendezése a kapcsolatok javításának feltétele, csak akkor került komolyan számításba Budapesten, amikor Magyarország felhagyott a Jugoszláviával való politikai megegyezés gondolatával, vagy kedvező külpolitikai helyzete felértékelte őt Jugoszlávia szemében, és reális esélye lehetett a sikerre. Az előbbire példa a Horthy 1926-os mohácsi beszédétől az 1927. áprilisáig terjedő időszak, amikor a magyar kormányzat annak biztos tudatában tolhatta előtérbe a kisebbségi kérdést, hogy miután Jugoszlávia helyett az Olaszországgal való megegyezést választotta, nincs veszítenivalója, mert nem sodorja veszélybe a Belgráddal való politikai megegyezést.⁴ Az utóbbira pedig az 1938 tavaszától (némi megszorítással már 1937-től) kezdődő időszak a példa, amikor a kisantant bomlása már szinte bizonyos volt. Ekkor a magyar külügyminiszter, Kánya Kálmán a siker esélyével engedhette meg magának azt a „luxust”, hogy Jugoszláviától lényeges engedményeket követeljen a magyar kisebbség számára, mielőtt továbblépnének a kapcsolatok javításában.

A KIRÁLYI DIKTATÚRA BEVEZETÉSE AZ SZHSZ KIRÁLYSÁGBAN

Hogy mekkora volt a magyar kisebbségi kérdés súlya a magyar kormányok délszláv politikájában az 1930-as években, annak a vizsgálatát a húszas évek végén kell kezdeni.⁵

3 Ennek ellenére Magyarországon többnyire elfogadták Jugoszlávia kifogásait e lépések elmaradásáért, bel- és/vagy külpolitikai nehézségekre való hivatkozásait.

4 Eközben nyilvánosan mind a jugoszláv, mind a magyar fél a politikai megegyezés belátható időn belüli megkötéséről beszélt, és arról, hogy a két ország kapcsolatai minden korábbinál szívélyesebbek. A húszas évek közepén a magyar kormány Jugoszláviához való közeledés révén próbált meg kitörni a kisantant gyűrűből, aminek 1926 nyarán volt is némi realitása. Budapest azonban, látva az olasz kormány megélnkülő érdeklődését irányában, „ejtette” Belgrádot, és a Jugoszláviához való közeledést 1926 őszétől arra használta fel, hogy még vonzóbbá tegye magát Olaszország szemében.

5 A magyar kormányok és a határon túli magyarság kapcsolatörténetének átfogó bemutatását lásd Bárdi Nándor: *Tény és való című munkájában*. Kalligram Könyvkiadó., Pozsony, 2004.

A délszláv állam történetének meghatározó eseménye volt a diktatúra bevezetése és a parlamentarizmus feladása 1929-ben. Január 6-án Sándor király feloszlatta az 1927. november 11-én megválasztott parlamentet. Megszüntette az 1921-es „vidovdani” alkotmányt és királyi diktatúrát vezetett be. Két héttel később, január 18-án a Živković-kormány az államvédelmi törvényre való hivatkozással beszüntette a „felekezeti vagy faji alapokon” szerveződött pártok működését. A Magyar Pártot is feloszlatták, és irattárát átadták a rendőrségnek. Feloszlatták a tartománygyűléseket, sőt a községi képviselőtestületeket is, miután ezek még a parlamentarizmus idején alakultak meg, és tagjaik a feloszlattott pártok képviselői voltak.

Ezek ismeretében a magyar kormány hozzáállását a diktatúra bevezetéséhez legalábbis meglepőnek tekinthetjük. A belgrádi magyar követ kormánya utasításának megfelelően a jugoszláv külügyminiszter, Kosta Kumanudi előtt 1929. január 31-én kijelentette: Magyarország, tekintet nélkül a „regimeváltásra”, fenn akarja tartani és tovább kívánja fejleszteni az utóbbi időben kifejlődött jó viszonyt.⁶ A külügyminiszter természetesen elégedetten nyugtázta a magyar kormány álláspontját, és arra kérte a magyar követet, Forster Pált, hogy amennyiben a jugoszláviai magyarok valamely sérelméről tudomást szerez, azt közölje vele, hogy megtorlásáról gondoskodhasson. Hasonlóan nyilatkozott Petar Živković tábornok, a miniszterelnök is, aki állítása szerint az alárendelt hivatalokhoz adott utasításaiban máris súlyt helyezett arra, hogy a kormány szándéka a kapcsolatok javítására a kisebbségek vonatkozásában is respektálva legyen.⁷

Mindezek alapján arra lehetett következtetni, hogy a jugoszláv kormány, külpolitikai helyzetén javítandó, Magyarországgal is barátságos viszonyt szeretne fenntartani, és az ellentéteknek a lehetőség keretein belüli teljes kiküszöbölését kívánja. „Azt csak a jövő fogja megmutatni, írta jelentésében a magyar követ, hogy az ígéreteket a szép tettek is követni fogják—e és nevezetesen, hogy a mai barátságos hangok a szomszédokkal szemben nem elsősorban az opportunizmus kényszerű következményei.”⁸

Ez utóbbi feltételezés igazolódott be. Az 1929-es év elején tett szép ígérek ellenére a magyar kisebbség helyzetében nemhogy igazi javulás nem volt tapasztalható, hanem a helyi hatóságok a kormány így kinyilvánított kisebbségbarát politikájával ellentétes intézkedések sorát foganatosították; megnehezítették például a határ átlépését. A jugoszláv külügyi vezetés ezt azzal magyarázta, hogy a magyarországi revíziós mozgalom vált ki a vidéken ilyen ellenrendszabályokat, amelyeket a felkeltett izgalom lanyhulásával el fognak törölni.⁹ Az „izgalom” azonban nem akart lanyhulni. A jugoszláv külügyminiszter 1929 novemberében nehéz helyzetét panaszolta a magyar követnek: súlyos előítéleteket kell leküzdenie, amely harcához csak pár, a megértést őszintén kívánó barátja van. Kifejezte azonban eltökéltségét, hogy a kisebbségi kérdés méltányos elintézéséért a kormányon

6 Magyar Országos Levéltár Külügyminisztérium (továbbiakban MOL K) 63–118–1928–16/7–382/pol. 1928.

7 Külügyminiszteréhez hasonlóan biztosította Forstert: amennyiben visszaélésekről szerez tudomást, azokat a legszigorúbban meg fogja torolni. MOL K63–118–16/7 44/1929 pol.

8 MOL K 63–118–1929–16/7 382/pol.

9 MOL. K 63–118–1929–16/7–2315/1929. Forster beszélgetése Marinkovíctyal 1929. június 18.

belül továbbra is harcolni fog, és érvelése remélhetőleg előbb–utóbb sikerre fog vezetni.¹⁰ Ez azonban nem hatotta meg a magyar kormányt. 1929. november 20-án a Népszövetségénél iktatták a Prokopy Imre által benyújtott első magyar petíciót, s ezt követően a genfi székhelyű szervezetet valósággal „elárasztották” a magyar beadványok.¹¹ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a magyar kormány nem hirtelen felindulásából döntött úgy, hogy a nemzetközi szervezethez fordul; ezt egy átgondolt hosszú távú terv részeként már a diktatúra bevezetése előtt, 1928-ban elhatározta.¹²

A nemzetiségi kérdés a két állam kapcsolataiban nem csak a délvidéki magyar kisebbség ügye formájában játszott szerepet. Felmerült oly módon is, hogy a magyar kormány a Jugoszlávián belüli elégedetlen elemek támogatásával járuljon hozzá a délszláv állam felbomlásához, ily módon segítve elő a magyar nemzeti célok teljesülését. Ez nyilvánvalóan elsősorban a horvátsággal való kapcsolatok felvétele és javítása útján volt elérhető. Ebben az irányban, az 1924/25-ös évet követő néhány év szünete után, 1928-tól történtek érdemi lépések.¹³ Az egyik fő kezdeményező egy vajdasági magyar fiatal, bizonyos Nagy Iván, a vajdasági magyar diákegyesület elnöke és a Horvát Nemzeti Diákszövetség választmányi tagja volt. Nagy 1928. szeptember elején viszonylag terjedelmes aid memoire-t készített és juttatott el a magyar kormányhoz. Ennek lényege, hogy a horvát diákságot kell megnyerni egy politikai koncepció számára, amire jó esély mutatkozik. Indokolja ezt a vajdasági magyar egyetemi hallgatók egyesületének jó viszonya a horvát diákokkal, akik, állítása szerint, külpolitikailag csaknem teljesen kezükben (befolyásuk alatt – H.Á.) tartják a horvát diákságot. Úgy vélte, hogy a horvát ifjúság a különböző formájú együttműködés és magyarországi látogatások révén, aminek keretében 1928 áprilisában megtörtént a magyar-horvát diákkiegyezés is, magyarbaráttá lett. Fontosnak tartotta ezt továbbfejleszteni, magyarországi tanulási lehetőségeiket és kirándulásait előmozdítani, forradalmasítani ezt az ifjúságot, intézményesen politikai menedékhelyet biztosítani neki, és bizonyos „felelőtlen elemeknek elősegíteni a horvát nemzeti, de szerbellenes ténykedéseit”. Ily módon, vélte Nagy, könnyen meg lehetne ismételni a szkupstinai gyilkosság után bekövetkezett zavargásokat. Márpedig egy véres politikai tüntetés, vagy politikai gyilkosság sikeresebb nemzetközi propaganda, mint a legjobban irányított legális propaganda. Ismerve a szerb mentalitást, biztosra vehető, hogy

10 Forster a beszélgetés során a magyar nyelvű oktatás helyzetének sürgős orvoslását kérte Marinkovičtól. In: *Iratok az ellenforradalom történetéhez. 1919–1945. IV. A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája 1927. január 1–1931. augusztus 24.* A kötet forrásanyagát összeállította és jegyzetekkel ellátta Karsai Elek. Budapest, 1967. 70. (a továbbiakban: *Iratok IV*) 352-353.

11 1929. november 20-án és 1933 februárja között Prokopy magánemberként, de a külügyminisztérium tudtával és utasításai szerint 20 petíciót és 3 kiegészítést juttatott el a Népszövetséghez, zömmel iskolai, nyelvi, kulturális sérelmek és köztisztviselők elbocsátása miatt. A kérdéshez bővebben lásd Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947* című munkáját. Napvilág Kiadó. 2004. 108-119.

12 Bethlen már 1928 decemberében előre jelezte a német külügyminiszter-helyettesnek, Schumannak, hogy a következő évben a kisebbségi kérdésben több petíció fog magyar részről a Népszövetség elé kerülni. *Iratok. IV.* 242. Bethlen feljegyzése Gustav Stresemannal folytatott megbeszéléséről. 1928. december 13.

13 Ez a belgrádi szkupstinai lövöldözést követően történt, amelyben a Horvát Parasztpárt vezetője, Stjepan Radić is életét vesztette.

hasonló jellegű ellenakciót indítanának, erőszakos eszközökkel. Ez pedig a legbiztosabb módszer a szerb–horvát ellentét kielezésére. Hogy milyen haszon származna mindebből a magyar kisebbségre nézve? Mindenekelőtt az, hogy Jugoszlávia nemzetközi viszonylatban legyengülne. A horvát kérdés erőszakos megoldásával vagy annak napirenden tartásával a vajdasági kérdést is meg lehetne oldani, vagy legalábbis a lakosság helyzetét lényegesen lehetne javítani nagyobb áldozatok nélkül, mert ez a nép csak szemlélője lenne az eseményeknek, míg az anyagi és a véráldozatot nagy részben a horvátság viselné.¹⁴

Ennél fontosabb fejlemény volt az ügyben, hogy hosszabb szünet után a magyar külügyi vezetés felvette a kapcsolatot a Horvát Parasztpárttal. Pontosabban a párt új vezetője, Vladimir Maček kereste föl a Dísz teret. A találkozás eredményeként megállapodtak a további szoros és legtitkosabb együttműködésben és eszmecserében. Maček, elmondása szerint, végérvényesen elhatározta magát a kiválásra Jugoszláviából, aminek érdekében szervezkedésbe kezdett, és Magyarország közvetítésével Olaszországgal is fel kívánta venni a kapcsolatot. Magyar részről azonban kérték: a szervezkedésbe ne vonja be a vajdasági magyarokat, mert azzal súlyosbítaná a helyzetüket; rossz benyomást keltene a magyar közvélemény előtt; illetve saját helyzetét rendítené meg azzal, hogy „magyarofil” hírbe kerül.¹⁵ Budapest ezt követően Rómával karöltve aktívan belefolyt a horvát szeparatista mozgalom támogatásába, aminek leglátványosabb és Magyarország számára legkényesebb eredménye az 1931 őszi Jankapusztán felállított usztasatábor volt.¹⁶

A NÉPSZÖVETSÉGI AKCIÓ

A magyar kormány a kisebbségi kérdés rendezését alapvetően két módon látta elképzelhetőnek: ha az illető államok a területükön élő kisebbségek képviselőivel egyeznek meg úgy, hogy azok elégedettek legyenek, és ennek a megegyezésnek a betartását valamely más állam szavatolja; vagy úgy, hogy Magyarország köt kisebbségi szerződéseket a szomszédos államokkal, amelyek beletartoznak a döntőbírósi egyezménybe, és annak hatásköre alá tartoznak.¹⁷ Ám Jugoszlávia számára egyik opció sem volt elfogadható. Belgrád megítélése szerint ugyanis mindkét módszer külső beavatkozást jelentett volna belügyeibe.

A magyar kormány a már említett Prokopy-féle „petíció-akció” megkezdése előtt fontosnak tartotta előkészíteni a Népszövetségnél a terepet. Ennek érdekében Bethlen a kisebbségi panaszok népszövetségi procedúrájának megváltoztatását szerette volna elérni.

14 MOL K 63–116–1928–16/42 3965/1928. Nagy Iván memoranduma 1928. szeptember 11.

15 Iratok IV. 224. o. Apor feljegyzése Mačekkel folytatott megbeszéléséről 1928. október 15.

16 A horvát szeparatistákkal fenntartott kapcsolatait – akik alatt 1929-től elsősorban az Usztasát kell érteni – a magyar kormány hivatalosan természetesen soha nem ismerte el, bár annyit Bethlen a maga részéről Austen Chamberlainnel, a brit külügyminiszterrel beszélgetve megengedhetőnek tartott kijelenteni, hogy amennyiben Horvátországban véres zavarok, értsd harcok folynának, Budapesten nem mondhatnák azt, hogy az belügy és Magyarországot ez a harc nem érdeklik. Iratok IV. 244. Bethlen feljegyzése Chamberlainnel folytatott beszélgetéséről. 1928. december 13.

17 MOL K 64. res. pol. 1926–17–2. 527/res. Feljegyzés Bethlennek Chamberlainnel folytatott beszélgetéséről. 1926. december 12.

A magyar miniszterelnök három elv megvalósulását tartotta alapvetőnek: a kisebbségi panaszokkal olyan állandó bizottság foglalkozzon, amely nem egyes államok képviselőiből áll, hanem pénzügyi és szakbizottságok mintájára alakítják ki, vagyis a panaszok kivizsgálása egy szakértői bizottság hatáskörébe kerüljön; a kisebbségi ügyekben kontradiktórius eljárás legyen rendszeresítve, vagy ha ez nem lehetséges, legalább az a lehetősége legyen a peticionálóknak, hogy ügyeikhez másodsor is hozzászólhassanak; végezetül, hogy a kisebbségi panaszok ügyében folytatott eljárás nyilvánossága biztosítva legyen.¹⁸

Az 1929 végén indított népszövetségi „petíció-akció” természetesen nem talált kedvező fogadtatásra Belgrádban. S bár általa a kisebbségi kérdés látszólag a két állam kapcsolatainak homlokterébe került, valójában sokkal inkább a gazdasági kérdések határozták meg a magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulását. A gazdasági világválság közép-európai elmélyülésével az addig akadozó gazdasági kooperáció is megindult Magyarország és Jugoszlávia között. A búza- és kukoricaexport összhangba hozása, hogy az eladásnál ne támasszanak konkurenciát egymásnak, hanem igyekezzenek egymásnak a világárpitási árat biztosítani, fontosabb kérdésnek bizonyult a magyar kisebbség helyzeténél. Jórészt ennek tudható be, hogy az egyébként valóban egyre hűvösebbé váló magyar–jugoszláv kapcsolatokról magyar részről 1931 tavaszán is úgy nyilatkoztak, hogy bár a déli szomszédokkal éles sajtóvitában állnak különböző merényletek és gyilkosságok szerzőségének vitatása körül, de egyébként az a viszony, amely már évek óta fennállt a két kormány között, változatlan.¹⁹

Lényeges változás ebben a magyar hozzáállásban csak 1932 májusa után következett be, aminek háttérében részben gazdasági, részben a kisebbségi kérdéssel összefüggő, de inkább politikai okok húzódtak. 1932 májusában ugyanis lejárt az 1926-ban kötött kereskedelmi szerződés. Ennek egyik melléklete értelmében a kettősbirtokosok szabadon léphettek át a határt és minden korlátozás nélkül vihették át terményeiket a határon.²⁰ A magyar kormánynak minden erőfeszítése ellenére sem sikerült elérnie Belgrádban az egyezmény meghosszabbítását. A jugoszláv kormány vámot vetett ki a mezőgazdasági terményekre. A helyzetet súlyosbította, hogy igen kevés határátkelőhely volt vámút is egyben, minek következtében a kettősbirtokosok nagy kerülőkre kényszerültek.²¹ Mindez hozzájárult a határincidensek számának növekedéséhez.²² Emellett a délszláv hatóságok a maguk terü-

18 Iratok IV. 289. Bethlen beszélgetéstervezete a Briand-nal való találkozására. 1929. május 28.

19 Iratok IV. 516. Még akkor is hitelet érdemlőnek tekinthetjük ezt a véleményt, ha ezt Károlyi külügyminiszter és Grandi olasz külügyminiszter találkozására, készített beszélgetéstervezetben szerepel (1931. március 21.), és tudjuk, hogy a magyar kormány Jugoszláviával való kapcsolatait gyakran a ténylegesnél kedvezőbb színben tüntette fel, hogy saját barátságát felértékelje Olaszország szemében.

20 Összesen 2690 magyar gazdának volt birtoka Jugoszláviában (26 086 katasztrális hold), míg 7122 jugoszláv állampolgár 14 506 katasztrális hold földbirtokkal rendelkezett Magyarországon. MOL K 69–135–1934–I–O–10.

21 Első osztályú vámútból összesen 17 volt a teljes magyar–jugoszláv határszakaszon. Ebből 1 folyóút, 7 vasút és 9 közút. Ismeretlen szerző által készített feljegyzés a kettősbirtokosság intézményéről. MOL K 69–135–1934–I–O–10.

22 A kettősbirtokosok problémájával és a kérdésnek az 1930-as évek elején a magyar–jugoszláv kapcsolatokra gyakorolt negatív hatásával alig, legfeljebb említés szintjén foglalkozott a magyar történeti irodalom. Legrészletesebben Pritz Pál tárgyalta a problémát *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936* című könyvében (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982)

letén fekvő földekre is súlyos adót vetettek ki és a fizetés elmaradása esetén rövid határidőn belül elárverezték a jugoszláv területen maradt terményeket. Mindebből a magyar külügyi vezetés arra a helytálló következtetésre jutott, hogy Belgrád célja a kettősbirtokos intézmény megszüntetése. A magyar kormány, látva a jugoszlávok hajthatatlanságát, ellenlépésekre szánta el magát: megtagadta a magyar–jugoszláv fűrdőegyezmények meghosszabbítását (ami komoly bevételkiesést okozott a jugoszlávoknak, lévén hogy ezáltal a magyar polgárok ezrei maradtak inkább otthon), illetve beszüntette a jugoszláv optások határátlépési kedvezményét. Ezek a lépések sem vezettek azonban a kívánt eredményre.

Božidar Purić jugoszláv külügyminiszter-helyettes 1934. május 9-i beszélgetésük során elismerte Alth Valdemár magyar követnek: Jugoszlávia a kettősbirtokosokkal összefüggő kérdések rendezését a bulgáriaival hasonló módon képzei el, azaz, hogy ezeket végképp felszámolják. A kettősbirtokosok folytonos határátlépéseit nem tartotta kívánatosnak, mert adatai szerint mintegy 100 000 ember, részben magyar, részben jugoszláv állampolgár (de többségében magyar nemzetiségű – H.Á.) lépi át állandóan oda és vissza a határt, ami természetesen eredményez incidenseket. Emellett azt a fikciót kelti, mintha a határ nem volna véglegesen megállapítva. Nem tagadta: a gyakori zaklatások („vexációk”) azt a célt szolgálják, hogy a kettősbirtokosokat birtokaik eladására bírják. Purić értesülései szerint a magyar kettősbirtokosok kezén 9 000 hektár, míg a jugoszlávokén 7 000 hektár föld van. Ezeket a földeket könnyen ki lehet cserélni, illetve a tulajdonosokat kártalanítani. Így még abban az esetben is, ha a kettősbirtokokat nem szüntetnék meg teljesen, számukat annyira lecsökkenthetnék, hogy a fennmaradók már nem számíthatnának. Végezetül megjegyezte: kormánya azzal a tervvel foglalkozik, hogy a magyar kormánynak vegyesbizottságok kiküldetését javasolja, amelyek likvidálják a kettősbirtokokat, illetve szabályozzák a kettősbirtokok kicserélését és a tulajdonosok kártalanítását.²³ Feltehetően ez volt az utolsó csepp a pohárban, ami a magyar kormányt arra bírta, hogy Genfben keresse igazát. 1934. május 12-én a magyar kormány a Népszövetség segítségét kérte a magyar–jugoszláv határon jugoszláv részről elkövetett túlkapásokkal szemben.²⁴

1934. június 20-án a nagyhatalmak nyomására a két állam küldöttsége Belgrádban tárgyalásokba kezdett a vitás kérdések tisztázására, és július 21-én három okmányból álló, a magyar diplomácia sikerét tükröző megállapodás született. A jugoszlávok vállalták, hogy a határmenti birtokosoknak különféle könnyítéseket adnak; kölcsönösen vállalták, hogy sebesüléssel vagy halállal végződő incidensek esetén hatósági személyek 500 méteres határsávon belül bemehetnek a másik ország területére helyszíni kivizsgálás végett; egy bizalmas jegyzőkönyvben a magyar fél a jugoszlávra bízta a halálos végű határkonfliktusok elkerüléséhez szükséges intézkedések megtételét, míg a jugoszlávok a magyarok belátására bízták a horvát emigráció korlátozásához szükséges intézkedések meghozatalát.²⁵

23 MOL K 69–671–1934–I–O–10.1481/pol. Alth jelentése 1934. május 9.

24 1930. február 5. és 1933. október 30. között 20 komolyabb, köztük 9 halálos áldozattal járó fegyveres incidensre került sor a határon, amelynek áldozatai magyar vagy magyar nemzetiségű jugoszláv állampolgárok voltak. MOL. K63–1934–16/7 170/pol/1934. feljegyzés 1934. 01. 10.

25 MOL. K63–1934–16/7 2536/pol/1934 A Külügyminisztérium tájékoztatója a követségeknek a magyar–jugoszláv határincidensek tárgyában tett lépések eredményéről. 1934. július 30.

A MARSEILLE–I MERÉNYLET

A belgrádi megállapodás megteremtette az alapot a magyar–jugoszláv viszony barátságosabbá válásához. Fél évvel később azonban a marseille-i merénylet teljesen felborította ezt a nyugalmi helyzetet, és Budapest igen kényelmetlen helyzetbe került. Miután a magyar kormány, illetve Magyarország valamilyen szinten belefolyt a marseille-i merénylet előkészítésébe, és mert a felelősséget elsősorban viselő nagyhatalmak vádoltak padjára ültetése nem volt összeegyeztethető az európai béke és stabilitás fenntartására irányuló nagyhatalmi (elsősorban francia, illetve angol) tervekkel, kézenfekvőnek tűnt a megoldás, hogy Magyarországra osszák a bűnbak szerepét. A magyar kormány vállalta is a rá osztott szerepet, feltéve, hogy nem fogják túlságosan meghurcolni. Ezt a forgatókönyvet azonban nem sikerült maradéktalanul betartani. A jugoszláv kormány ugyanis, bár szintén elfogadta a tőle is visszafogottságot kívánó forgatókönyvet, a közvéleményben egyre erősödő, kemény fellépést követelő hangok hatására november 22-én mégis panaszbeadvánnyal fordult a Népszövetséghez, kérve Magyarország felelősségének kivizsgálását.

A panasz benyújtásával egy időben megkezdődött a Jugoszláviában dolgozó magyar állampolgárok és állampolgársággal nem rendelkező személyek kiutasítása az országból. Több mint 3000 főt utasítottak ki. Ez meglehetősen ügyetlen húzás volt a jugoszláv kormány részéről, mivel a nemzetközi közvéleményt sikerült intézkedésével maga ellen hangolnia. Sportnyelven szólva, a labda átkerült a magyar térfélre, a kezdeményezés pedig a magyar kormány kezébe. Budapest nem is habozott kihasználni a kínálkozó lehetőséget. Jegyzékben kérte a nagyhatalmak segítségét, akik valóban felléptek érdekében Belgrádnál. December 10-én pedig a Népszövetség Tanácsa döntést hozott az ügyben: elfogadott egy határozatot a terrorizmus általános elítéléséről, de a magyar kormány hatáskörébe utalta az ügyben érintett magyar szervek felelősségének kivizsgálását.²⁶

Budapest a Tanács december 10-i határozatával érdemben lezártnak tekintette a kérdést. Fontosnak tartotta, hogy ezt tegyék a jugoszlávok is.²⁷ Joggal tartott ugyanis attól, hogy a jugoszláv kormány az ügy végleges lezárását igyekezni fog minél későbbre halasztani, hogy aztán azt kompenzációs célokra használhassa fel. Ennek a megakadályozás érdekében a magyar kormány a burkolt fenyegetés és zsarolás eszközétől sem riadt vissza. Kánya kifejtette az ügy népszövetségi előadójának, az angol Anthony Edennek, hogy a magyar kormány elment az engedékenységek legvégső határáig, és nem hajlandó újabb vitába bocsátkozni az ügyről. Még kevésbé kívánja a nyomozás újbóli kiterjesztését vagy újabb szankciók elrendelését, s szilárdan elhatározta, hogy amennyiben a jugoszlávok az ügy elhúzását és a vita további folytatását kívánják, úgy az ellen félre nem érhető módon fog tiltakozni. Az addigi védekezésből offenzívába megy át és a korábban a Tanácshoz

26 A magyar hatóságok valóban villámgyorsan lefolytatták a vizsgálatot. Ennek eredményeként öt elítélő határozat született, közülük a legkeményebb is csak 30 napos szabafogság volt. Ormos Mária: *Merénylet Marseilleben*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1984. 197-198.

27 MOL K63–132–1935–16/1 299/935. Kánya Kálmán szigorúan bizalmas tájékoztatója a római magyar követnek a magyar kormány álláspontjáról az ügyben.

benyújtott közléseit (jelentés a vizsgálat eredményéről – H.Á.) olyan adatokkal fogja kiegészíteni, amelyek élesen megvilágítják a marseille-i merénylet igazi belpolitikai hátterét. Egyúttal panaszt nyújt be a magyar kisebbségek védelme érdekében, nem utolsósorban pedig szóvá teszi a Jugoszláviából kiutasított magyarok ügyét is.²⁸ Az ügyben nyilvánvalóan meglévő nagyhatalmi cinkosságnak, „kéz–kezet mos” politikának köszönhetően az ügy végkifejlete Magyarország számára végül is kedvezőnek bizonyult.²⁹

Belgrád és Budapest is egy darabig várakozó álláspontra helyezkedett kapcsolataik alakításában. Változást a nyugalmi helyzetben Milan Stojadinović kormányra kerülése hozott. 1935. július 19-én Aleksander Vukčević, budapesti jugoszláv követ miniszterelnöke megbízásából felvetette a magyar–jugoszláv viszony javításának a lehetőségét.³⁰ Kánya tartózkodóan fogadta a javaslatot. Szerinte a történetek után Jugoszlávia nem várhat Magyarországtól rokonszenvet. A maga részéről mindazonáltal kész a modus vivendi megteremtésén dolgozni, aminek legnagyobb akadálya az 1934-ben kiutasított magyarok visszatérésének megakadályozása. Erre vonatkozóan azonban a jugoszláv követ biztató hírekkel szolgálhatott: már Bogoljub Jevtić ex-miniszterelnök elrendelte, hogy a kiutasított magyarokat a törvényes utak igénybevételével, a lehetőség határain belül visszabocsássák Jugoszláviába. Ennek a rendeletnek az alapján 1935 júniusáig valóban körülbelül 1600 magyar kiutasított került vissza Jugoszláviába.³¹

Bár a hajlandóság a kapcsolatok javítására mindkét fél részéről észlelhető volt, a közeledés konkrét lépéseivel mindkét állam várt, amíg az Aix-en-Provence-i per lezárulásával a Marseille-i merénylet szálait nem varrták el véglegesen. Az első lépést ismét Stojadinović tette azzal, hogy megígérte: a marseille-i ügy végleges lezárása után a két ország megindult közeledését „par étapes” továbbfejleszti; ennek egyik első lépéseként elfogulatlan tanulmányozás tárgyává teszi a magyar követ által felvetett, a jugoszláviai magyarok hátrányos helyzetére vonatkozó kifogásokat.³²

²⁸ Uo.

²⁹ A kérdésről bővebben lásd Ormos Mária idézett művét.

³⁰ Tájékoztatta Kányát, hogy a hangulat Jugoszláviában Magyarországgal szemben lényegesen javult, és elismerte, hogy a marseille-i ügy kapcsán nem csak a magyar politikusok és a magyar sajtó, de a jugoszláv politikai és sajtótényezők is túlzásokba estek. MOL K 63–137–1935–16/7 2345. sz.

³¹ MOL K 63–135–1935–16/7. Napijelentés Kánya és Vukčević beszélgetéséről. 1935. október 31. Ez az adat megegyezett a magyar hivatalos szervek által 1935 augusztusában készített felmérés adataival. Eszerint 1935. augusztus 28-ig a magyar hatóságok által nyilvántartott 3304 kiutasított személyből 1566 fő tért vissza Jugoszláviába, négyféle módon: magyar útlevéllel, jugoszláv vízummal 190 családfő 252 családtaggal összesen 442 fő; 2) a szegedi rendőrkapitányság által kiállított magyar határátlépési igazolvánnyal (horgosi visszatérők) 108 családfő 134 családtaggal, összesen 242 személy; a budapesti jugoszláv követség által kiállított határátlépési útiigazolvánnyal 51 családfő és 82 családtag, összesen 133 személy; végül szabálytalan visszatérők (rejtett utakon, határszéli közegek megkerülésével) 323 családfő 426 családtaggal, összesen 749 személy. A Magyarországon visszamaradt 1738 kiutasított 2-3 évet tartózkodott Jugoszláviában, és oda visszatérni nem óhajtott. Közülük 1450 részesült közellátásban. MOL K 63–135–1935–16/7.

³² MOL K 63–137–1936–16/7. 42/pol.–1936. Alth beszélgetés Stojadinovićyal 1936. február 28-án.

A NÉMET KÖZVETÍTÉS

A magyar–jugoszláv kapcsolatok javulására irányuló próbálkozás természetesen nem lehetett pusztán a két állam „magánügye”. A magyar–jugoszláv kapcsolatok javítását célzó gesztusok hátterében, akárcsak a húszas években, most is egy nagyhatalom rejtőzött. Illetve nem is nagyon bujkált. Míg 1924/25-ben Olaszország igyekezett a maga külpolitikai céljai megvalósítása érdekében közelíteni a két szomszédot, most a német kormány próbálta a két kormányt közelíteni egymáshoz.

Victor von Heeren belgrádi német követ 1935. december 3-i politikai jelentésében ezt a kérdést boncolgatta, amint Belgrádból nézve látszik. Budapesti jelentések alapján megállapította, hogy a magyar külpolitikai irányítói körében egyre népszerűbb az elképzelés, hogy a kisantantgyűrűt a Jugoszláviához való közeledés, vagy akár megegyezés révén szakítsák szét. Nagy reményeket fűznek az új miniszterelnök és külügyminiszter Stojadinović személyes magatartásához is. Az alapkérdés, Heeren megítélése szerint, az volt, hogy mit kell érteni a közeledés kifejezésen? Amennyiben a közeledés a légkör általános javulását, a szükségtelen súrlódások elkerülését, mindkét oldalon kisebb kedvezményeket a határmenti kereskedelemben, illetve a kisebbségi kérdésben, egyszóval a kapcsolatok normalizálását, amely nem érinti Jugoszlávia nemzetközi kötelezettségvállalásait és belpolitikájának alapelveit, úgy, nézete szerint, a magyar politikának jó esélyei vannak a sikerre, legalábbis amíg Stojadinović van kormányon. Amennyiben azonban a magyar közeledési politika célja a kisantant felbomlasztása vagy akár csak szemmel látható lazítása, úgy az kudarcra van ítélve, nemcsak most, hanem a belátható jövőben is. Mert hiszen mi vihethné rá bármelyik jugoszláv államférfit arra, hogy Magyarország két szép szeméért olyan útra lépjen, amely a kisantant garanciájának gyengüléséhez és Magyarország erősödéséhez vezet? Pusztán azt, hogy Jugoszlávia a harmadik helyre kerül a magyarok revíziós listáján, Belgrádban nyilván nem tekintik elegendő kompenzációnak. Senki sem hinne a magyar biztosítékoknak, hogy Budapest végleg letett követeléseiről Jugoszláviával szemben. Egyedül egy harmadik fél részéről gyakorolt erős nyomás kényszeríthetné Jugoszláviát az említett útra. A kérdés már csak az, hogy ki lenne az a hatalom? Heeren a magyar fenyegetést akkor tartotta volna időszerűnek, ha Olaszország teljes súlyával Magyarország mellé állna. Ettől azonban 1935 végén, az abessziniai kaland kellős közepén Jugoszláviának kevésbé kellett tartania, mint korábban bármikor. Ily módon Heeren szerint egyedül Németország tudna egy feltételezett esetben megfelelő nyomást gyakorolni Belgrádra.³³

Nézete szerint a kibékülés a német–lengyel közeledés mintájára fokozatosan történhetne. Ennek érdekében pedig nem kell mást tenni, mint arra törekedni, hogy a tüszúrások, a kölcsönös gyanúsítgatások megszűnjenek. Ha például Horvátországban valami történik, azt a magyar sajtó ne kapja fel mindjárt szerbellenes éllel, a szerb körökben pedig verjen gyö-

33 DGFP. C/4. 878-880. Heeren jelentése, 1935. december 3.

keret az a meggyőződés, amely szerint Magyarország nem számít arra, hogy a horvát–szerb viszályból kifolyólag Jugoszlávia szétesik.³⁴

A berlini vezetés 1936 elején érkezettnek látta az időt, hogy újabb lépéseket tegyen Belgrád és Budapest viszonyának javítására.³⁵ A magyar kormány szívesen vette a német közreműködést, de nem közvetlen német kormányközvetítést kívánt. Inkább azt, hogy Németország olyan módon érvényesítse befolyását a jugoszláv kormányra, hogy az megértőbb legyen a magyar kívánságokkal szemben, különösen a kisebbségi kérdésekben.³⁶ Annak érdekében, hogy kormánya ilyen irányban lépéseket tudjon tenni, Göring ismerni akarta a magyar kéréseket. Nyomatékosan kérte: a magyar kormány közölje vele pontokba szedve a jugoszlávokkal szemben támasztott kívánságait, oly mértékre redukálva ezeket, amelyek teljesíthetősége a valószínűség határain belül van, ő pedig meg fogja kísérelni, hogy ilyen értelemben hasson a jugoszlávokra.³⁷

A kapcsolatok javítására irányuló szándék „beharangozására” Stojadinović március 8-i parlamenti expozéja adta meg az alaphangot. Ebben kijelentette, hogy a Duna-medence gazdasági konszolidációja érdekében hajlandó Magyarországgal is együttműködni, és az az óhaja, hogy ezen az oldalon is eltűnjenek a kölcsönös bizalmatlanság és véleménykülönbség okai.³⁸ A nyilatkozatot természetesen magyar oldalon kedvezően, bár némi gyanakvással fogadták. Budapest örömmel vette volna, ha a jugoszláv kormány tanúbizonyságát adja a közeledés iránti hajlandóságának: orvosolja a magyar kisebbség sérelmeit, és megszünteti azt a megkülönböztetést, amely a német és a román kisebbséghez viszonyítva a magyarság hátrányára mutatkozik.³⁹

34 MOL K 63–133–1935–16/1–II/4. 294/pol–1935.

35 Lásd a Göring és Sztójay 1936. január 27-én folytatott beszélgetéséről készült feljegyzést. MOL K 63–137–1936–16/7 400/pol.–1936.

36 A magyar kormány (Gömbös) már évekkel korábban kifejtette a budapesti német követség egyik munkatársának, hogy a kisantant államok közül Jugoszláviával vannak a legkisebb differenciák. Csak egy aránylag szűk határmenti területet kívánnak visszaszerezni a Vajdaság északi részén, amelynek magyar a lakossága. Amennyiben ez megvalósulna, nem lenne semmilyen vitapont a két állam között, mivel Magyarország nem tart igényt Horvátországra. Wilhelmstrasse. 87. Karl Schnurre követségi tanácsos feljegyzése Gömbössel folytatott megbeszélésről. 1934. november 2.

37 MOL K 63–137–1936–16/7 400/pol.–1936. Sztójay március 6-án adta át Göringnek az általa korábban kért összeállítást, melyben felsorolta mindazokat a pontokat, amelyek „sűrűdési felületet képeznek” Magyarország és Jugoszlávia között. Német feljegyzés szerint ezek a követelések főleg kisebbségi, útlevel és határ (átlépési) kérdésekre vonatkoztak, és Sztójay nem említett semmilyen területi kérdést. DGFP. C/4. 1167-1168. Bülow memorandumuma 1936. február 21.; Sztójay 1936. március 16-án A német külügyminisztérium II. osztályának helyettes vezetője, Cecil Renthe-Fink Sztójayval 1936. március 16-án folytatott beszélgetéséről készült feljegyzésében beszámol Sztójay megjegyzéséről, miszerint Göring miniszterelnök azt várta Stojadinovićtól, hogy a magyar félhez hasonlóan állítsa össze azokat a pontokat, amelyek rendezését fontosnak tartja. Sztójay kijelentette, hogy Magyarország kész eleget tenni a jugoszláv kívánságoknak, amennyiben Jugoszlávia teljesíti a magyar kéréseket. DGFP. C/5. 172.

38 *Diplomáciai Iratok Magyarország Külpolitikájához 1936-1945. II.* A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936-1938. Szerkesztette Ádám Magda. Akadémiai Kiadó, Budapest 1965. 184. (A továbbiakban DIMK. II.). Jugoszláv részről közvetett úton is kinyilvánították közeledés hajlandóságukat. Cincar-Marković berlini jugoszláv követ 1936. március 10-én kijelentette: a magyar–jugoszláv megegyezés legfőbb akadálya, hogy a magyar kormány még mindig nem akadályozza meg a jugoszláv menekültek körében folytatott agitációt. Mindazonáltal Belgrád kész tárgyalni a Magyarországgal való közeledés lehetőségéről. DGFP. C/5. 79. Neurath feljegyzése 1936. március 10.

39 Erre egy kisebbségi szerződés megkötését tartott a legmegfelelőbbnek. Ezt azonban Stojadinović július 24-én egy tréfás megjegyzéssel háritotta el: „Minek a szerződés, a németekkel is jóban vagyunk, azokkal sincs szerződésünk.” DIMK II 185-186. Külügyminisztériumi feljegyzés a jugoszláv–magyar közeledésről. 1937. január.

A mindkét fél részéről mutatkozó közeledési hajlandóság dacára⁴⁰ jugoszláv részről fontosnak tartották újfent figyelmeztetni Magyarországot, hogy a közeledési politika, amit Stojadinović őszintén óhajt, nem hozhat máról holnapra teljes változást a két állam viszonyában. A kapcsolatoknak fokozatosan kell javulniuk, és Magyarországnak eleinte meg kell elégednie kisebb eredményekkel. „Magyarország és Jugoszlávia számtalan szállal vannak egymáshoz fűzve, gazdaságilag egymásra vannak utalva, azonfelül közös veszély (bolsevizmus) is fenyegeti őket, a közeledés tehát nemcsak lehetséges, de egyenesen szükséges is. A magyaroknak meg kell azonban érteniük a jugoszláv nép szellemét. Ők egy primitív nép, élénk temperamentumuk gyakran elragadja őket, és nem ritkán brutálisan nyilvánul meg. Az ilyesmin nem szabad fennakadniuk. Ők (a Külügyminisztérium – H.Á.) mindig azon lesznek, hogy ezeket a zökkenőket eliminálják.”⁴¹ A két ország közötti viszony elmérgesedése folytán „mindenféle gaz felburjánzik”, a hatóságok bizalmatlanok, a végrehajtó szervek rosszindulatúak. Ennek folytán a jugoszláviai magyar állampolgárokat jogtalan sérelmek érik. Mindez azonban önmagától megszűnik majd, ha a két ország közötti viszony barátságos lesz. Vonatkozik ez nemcsak a magyar-jugoszláv gazdasági kapcsolatok kimélyítésére, és az árucserre-forgalom élénkítésére, hanem a magyar kisebbség helyzetére is.⁴²

A két ország közeledésében Németország mellett Lengyelország is szerepet vállalt.⁴³ Így arra vonatkozóan, hogy a jugoszlávok a közeledés érdekében mit várnak el a magyar kormánytól, Budapest lengyel forrásokból is értesült. Június közepén Beck külügyminiszter belgrádi látogatása alkalmával Stojadinović kijelentette: hajlandók hozzájárulni a viszony javításához, amennyiben Magyarország olyan formulát talál ki, amelyben „nuance-irozna” Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia elleni követeléseai között.⁴⁴ Ilyent ugyan nehéz lett volna találni, de Kánya novemberi expozéjában a külügyi bizottság előtt szólt a kisantant államokkal való együttműködés lehetőségéről. Belgrádban azonban nem siettek követni a magyar külügyminiszter példáját. A magyar követ felvetésére, hogy kormánya örülne, ha Stojadinović ezek után megtenné azt az általa kilátásba helyezett lépést, amellyel a Magyarországhoz való közeledés iránti hajlandóságának pozitív tanúbizonyságát akarta adni, a

40 A magyar kormány hajlandó volt eleget tenni Stojadinović kérésének, és területi kérdésekben kímélni Jugoszlávia érzékenységét (MOL K 63–138–1936–16/25 2671/pol/1936. Bled, 1936. augusztus 1.) Kánya ugyanakkor azt szerette volna, hogy Stojadinović a magyar kisebbségnek biztosítsa azokat a jogokat, amelyeket Jugoszláviában a román kisebbség élvez. Ua.; Ezt legegyszerűbben egy a román–jugoszláv kisebbségi szerződés mintájára kötendő egyezményvel vélte megvalósíthatónak. Ezt azonban Stojadinović elutasította, mert Románia szövetséges állam, amellyel, Magyarországgal ellentétben, nincsenek határvitái.

41 Alth 1936. augusztus 22-i jelentése Ivo Andrić, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője és a magyar követség egyik tisztviselőjének beszélgetéséről. (MOL K 63–141–1938–16/7 178/pol.–1936. Bled 1936. augusztus 22.)

42 Ua.

43 Aligha véletlenül. Ekkoriban diplomáciai berkekben egy lengyel–német–magyar blokk kialakulásának lehetőségéről beszéltek. Documents on British Foreign Policy 27. Sir Robert Vansittart a külügyminiszter állandó helyettese a londoni francia nagykövettel folytatott beszélgetésében 1935. október 1-én legalábbis folyamatban lévő blokkpéldéről beszélt a három közép-európai állam között.

44 Egy hónappal később a lengyel külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, Kobylanski azt közölte Horyval – feltehetően belgrádi sűgásra –, hogy miután a kisebbségeknek nyújtandó esetleges könnyítések révén Jugoszlávia kvázi „denunciálná” magát a másik két kisantant állam előtt, a tárgyalásokat a „formula” és a kisebbségek ügyében egyszerre kellene lefolytatni. DIMK. II 185. Külügyminisztériumi feljegyzés a jugoszláv–magyar közeledésről. 1937. január.

minisztereinök továbbra is az óvatos, lépésről–lépésre való haladás fontosságát hangsúlyozta, mert a másik két kisantantállam máris nagy bizalmatlansággal viseltetik iránta.⁴⁵

A KISEBBSÉGI KÉRDÉS, MINT „HIVATALOS”NAPIRENDI PONT

Magyarország 1937-től viszonylag kedvező külpolitikai helyzetben volt. Még akkor is igaz ez, ha az utókor, és bizonyos mértékben egyes kortársak tisztában voltak a Német Birodalom egyre inkább testet öltő fenyegető árnyékának a kockázataival. Tagadhatatlan tény ugyanis, hogy Berlin Magyarországhoz hasonlóan a kisantant felbomlásztásán dolgozott, és legalább egy irányban, Csehszlovákiával szemben, támogatta a magyar revíziót. A másik két állam vonatkozásában pedig megegyezésre ösztönözte Budapestet. Ugyanerre biztatta egyébként Belgrádot és Bukarestet is. Az olasz kormány a némethez hasonló állásponton volt Magyarország „szomszédságpolitikáját” illetően, azzal a különbséggel, hogy Mussolini a Bukarest és Budapest közötti megegyezést fontosabbnak tartotta, mint a Belgráddal való megbékélést. Nem elhanyagolható tényező volt Nagy–Britannia sem, amely, nem téve különbséget a kisantantállamok között, Magyarországot mindhárom szomszédjával való megegyezésre és barátságos viszony kialakításra biztatta, és *vice versa*. London jóindulata pedig mindegyik állam számára különösen fontos volt. Mármost, abból adódóan, hogy igazán Magyarországnak voltak komoly területi igényei, még ha a revízió és a terület-visszaadás nem képezhette is e tárgyalások témáját, Budapest előnyös, de korábbi helyzetéhez képest mindenképpen jobb helyzetbe került. Csak arra kellett vigyáznia, nehogy olyan színben tűnjön föl, mint akivel túlzott követelése miatt lehetetlen a megegyezés.

1937 elején a kisantantállamok képviselői külön-külön felkeresték a magyar külügyminisztert és az államaikkal való tárgyalásokra szólították fel Magyarországot.⁴⁶ Január 21-én Vukčević budapesti jugoszláv követ „theoretikus” formában felvetette, hogy Magyarország kössön Jugoszláviával olyan barátsági szerződést, amelyet Bulgáriával írt alá.⁴⁷ Miután Kánya kérdésére hozzátette, hogy ez a javaslat vonatkozik a másik két kisantantállamra is, a magyar külügyminiszter nagyon diplomatikusan és udvariasan vála-

45 Utalt arra, hogy a magyar kisebbség kívánságainak teljesítése terén jelentős lépés történt, mivel a két régebben betiltott egyesület, a Nagybecskerekeli Közművelődési Egyesület és a Szabadkai Népkör működésének engedélyezését elrendelte. Ezt Alth elismerte, de megjegyezte, hogy ez az intézkedés elsősorban jugoszláv belpolitikai szempontból lesz hasznos, mert a magyarság, eddigi passzivitásából kilépve, a kormánypárt sorait fogja erősíteni. Valóban ez következett be. A betiltott Magyar Párt vezetői november 29-i tanácskozásukon elhatározták, hogy a községi választásokon a kormány mellett szavaznak Ua. 188.

46 A magyar kormány az egyes, hasonló tartalmú megkeresésekre először elutasító választ adott. Majd némi mérlegelés és tájékozódás után, annak mértékében mutatott hajlandóságot a tárgyalásokra, hogy az ajánlattevő országgal szemben revíziós törekvései megvalósításához milyen mértékben bírta Németország támogatását. DIMK. II. 183-209.; Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919-1945*. Budapest, 1988. 164-167.

47 Jugoszlávia 1937. január 25-én örök barátsági szerződést kötött Bulgáriával. Nem igaz tehát az az állítás, amellyel elvéve találkozhatunk, főleg publicisztikákban, hogy az 1940. december 12-i magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződés a magyar diplomácia dilettantizmusát mutató, példa nélküli álló formula volt.

szolt: ebben a maga részéről legalább is egyelőre nehézséget lát.⁴⁸ Később azonban német és olasz biztatásra mégis hajlandónak mutatkozott a megegyezésre Belgráddal. Evégett Jugoszláviával, a kisantantállamok közül egyedülként, tárgyalásokba is kezdett.⁴⁹

A tárgyalásokon a jugoszláviai magyar kisebbség kérdése is szóba került. Felmerült, hogy a magyar kormány kiad egy deklarációt, amellyel megteremti az alapot arra, hogy Stojadinović gesztust tehessen a magyar kisebbség irányában. A magyar kormány összefoglaló feljegyzést készített a kisebbségi kívánságokról,⁵⁰ és Alth március 23-án bemutatta a a külügyminisztérium által leadni kívánt deklaráció szövegét Stojadinovićnak „amit az őszinte meglepedéssel fogadott, és abban nagy lépést látott a két ország közeledése felé.”⁵¹

A jugoszláv miniszterelnök kész volt a magyar kívánságnak megfelelően gesztust tenni a magyar kisebbség felé, feltéve, hogy azt nem hozzák összefüggésbe a magyar kormány által teendő nyilatkozattal. Ennek megfelelően elvetette a junktimot a két lépés között, és célszerűbbnek tartotta, hogy a jugoszláv gesztus megelőzze a magyar deklarációt. Az olasz-jugoszláv szerződés megkötése után azonban Stojadinović a tervezett magyar deklaráció szövegéről már úgy nyilatkozott, hogy az nem tartalmaz többet a Kellog-paktumban vállalt kötelezettségeknél.⁵² Ami igaz is volt.

Belgrádnak a kisebbségek irányában tett gesztusa is kimerült vajdasági magyar politikások fogadásában.⁵³ Utána jugoszláv részről a magyar kisebbség érdekében nem történt semmilyen konkrét lépés. Kánya külügyminiszter Jugoszláviára vonatkozó kedvező fejtegetései is visszhang nélkül maradtak Belgrádban. Stojadinović azzal indokolta visszafogottságát, hogy mindazt, amiről Budapesten lehet beszélni, Belgrádban nem lehet elmondani, és neki állandóan vigyáznia kell, nehogy szövetségesei amúgy is léptenyomon megnyilatkozó bizalmatlanságát növelje.⁵⁴ Hasonló értelemben nyilatkozott a

48 DIMK. II. 195. Napijelentés Kánya és Vukčević beszélgetéséről. 1937. január 21.

49 A két állam közötti kapcsolódási pontként magyar részről rendre a kommunizmus elleni védekezést és fellépést emelték ki, míg a jugoszlávok leginkább a Habsburg–restauráció megakadályozásában látták az együttműködés lehetőségét. Ehhez társult a harmincas évek második felétől mindkét állam „németbarátsága”, illetve 1937-től „olaszbarátsága”.

50 A memorandumban szerepelt a magyar iskolaügy helyzetének rendezése, továbbá az, hogy a magyarság a községi és a városi képviselőtestületekben számarányának megfelelően legyen képviselve. Továbbá, hogy a nagybirtokok felosztása következtében munka és kereset nélkül maradt mezőgazdasági cselédek és munkások is kapjanak a még rendelkezésre álló területekből 3-5 hektár földet. Ez utóbbi a magyar kormány meglátása szerint a jugoszláv kormányknak is érdekében állt, mert elkerülhette azt, hogy „ezek a szerencsétlenek ne essenek kommunista vagy szélsőséges parasztpárti izgatásnak áldozatul, holott csekély juttatás existenciájukat biztosítaná és így belőlük megnyugodott jó állampolgárok lennének.” DIMK II. 215-216.

51 MOL K74-5-I. bejövő-1937 Belgrád, 1937. 03. 23. A nyilatkozat szövege a következő volt: „Magyarország a magyar külpolitika békés célkitűzéseinek szellemében a két országnak egymáshoz való viszonyában ezután sem kíván az erőszaknak, mint a nemzeti politika eszközének alkalmazásához fordulni, és a jövőben is tartózkodni fog minden olyan cselekvéstől, amely a Magyarország és Jugoszlávia között kiépülőben lévő jóviszonylatokat megzavarni volna alkalmas”. DIMK II. 215.

52 Olaszország és Jugoszlávia 1937. március 25-én aláírt politikai szerződésben egyebek mellett vállalta határai kölcsönös tiszteletben tartását, és semlegességet arra az esetre, ha a másik fél nem provokált támadás áldozatává válik; továbbá vállalták, hogy lemondanak a háború eszközének alkalmazásáról egymással szemben, illetve, hogy területeiken nem türnek és nem is segítenek semmilyen tevékenységet, amely a másik fél területi integritásának megbontására irányul. Balkanski ugovorni odnosi. II. 413.

53 Ezt egyébként Budapesten elégségesnek tartották. (MOL. Számjeltávirati Osztály K74-5-I. bejövő-1937 Belgrád. 1937. 04. 01.)

54 MOL K 74-5-I. bejövő-1937 Belgrád. 1937. 04. 16.

jugoszláv külügyminiszter Neurath német külügyminiszter előtt is, mondván: az olasz–jugoszláv szerződés megkötése miatt olyan heves támadásoknak és nyomásnak volt kitéve szövetségesei részéről, hogy kénytelen volt a magyar–jugoszláv közeledési folyamatba egy kis szünetet beiktatni.⁵⁵ Mindezek ellenére Stojadinović, állítása szerint, kész volt a magyar kisebbségnek lépésről-lépésre könnyítést adni, csak azt utasította el határozottan, hogy a magyar kormánynak a kisebbségi kérdésbe beleszólást engedjen. Ehhez ragaszkodott. Hiába hívta fel Neurath Stojadinović figyelmét, hogy a kisebbségi kérdésekben is helye van az államok közötti megbeszéléseknek, és hogy az ilyen tárgyalásoknak is vannak fokozatai és árnyalatai. A jugoszláv politika mindenkor elvetette, hogy akár csak a látszata is felmerüljön külső hatalmak beleszólásának a belügyének tekintett kisebbségi kérdésbe. Ezt követően a magyar kormány a maga részéről a kezdeményezés ügyét lezártnak tekintette és várakozó álláspontra helyezkedett.⁵⁶

MAGYAR–KISANTANT TÁRGYALÁSOK

Magyarország azonban 1937 nyarán nem csak Jugoszláviával folytatott tárgyalásokat, hanem, részben kényszerből, a másik két kisantant állammal is. Ennek háttérében Kánya Kálmán külügyminiszter magyarázata szerint a magyar kormánynak az a szándéka húzódtott meg, hogy a magyar kisebbség egyre rosszabbodó helyzetén főleg Romániában könnyítsen. A másik, nézetem szerint legalább ennyire nyomós ok az volt, hogy a Magyarországgal baráti kapcsolatban álló államok, amelyek támogatására a magyar diplomácia leginkább számíthatott, Németország, Olaszország és Lengyelország is egyre nyomatékosabban arra biztatták, hogy ne csak Belgráddal igyekezzen jobb viszonyt kialakítani, hanem próbáljon Bukaresttel is modus vivendit találni.⁵⁷ A magyar külpolitika ilyen döntését megkönnyítette, hogy, mint láttuk, a barátkozás eredeti „célországa”, Jugoszlávia sem volt hajlandó kisantant szövetségesei nélkül tárgyalni.⁵⁸ Mindennek köszönhetően Budapest a másik két kisantant állammal is tárgyalásokba kezdett.

55 A német külügyminiszter ezt teljes mértékben elfogadta. Ilyen értelemben nyilatkozott Sztójaynak is április 30-án, igyekezve meggyőzni őt arról, hogy alaptalanok a magyar félelmek, hogy Jugoszlávia a másik két kisantant állam tiltakozása miatt vonult vissza a közeledéstől. Neurath szerint Stojadinović megőrizte akciószabadságát a másik két kisantant állammal szemben. DIMK. II. 218-219. Sztójay jelentése 1937. április 30.

56 MOL K 74–5–I. bejövő–1937 Belgrád. 1937. 04. 09. Kánya távirata Belgrádba 1937. április 2-án: „A nyilatkozatok leadását egyáltalában ne forszirozza tovább. Stojadinović válaszából látom, hogy az én szándékom, a jugoszláv–magyar közeledést egy erős lépéssel előre vinni, korai volt. Ezért az a tervem, hogy folytatva továbbra is eddigi barátságos politikánkat Belgráddal szemben, bevárom, míg megérik a helyzet arra, hogy tett javaslat szellemében tartott megállapodást köthetünk. Amennyiben maga Stojadinović bizonyos idő múlva opportunusnak tartaná a kérdésre való visszatérést, szívesen állunk rendelkezésére. Nyilatkozzék ebben az értelemben Stojadinović-csal szemben és fejezze ki neki köszönetét azért a kijelentéséért, hogy a magyar kisebbséggel szemben belpolitikája elveinek megfelelően a jövőben is megértést fog tanúsítani”. MOL K74–1937–18–Berlin, kimenő táviratok. 205/res.pol.

57 DIMK. II. 254-255. Napijelentés Kánya és Erdmannsdorf budapesti német követ beszélgetéséről. 1937. szeptember 27. Arról nem is beszélve, hogy London is egyre nagyobb örömmel vette volna, ha a közép-európai államoknak végre sikerül megtalálni a békés egymás mellett élés formuláját.

58 Ennek a háttérében egyes vélemények szerint az 1937 áprilisában Belgrádban cseh és román nyomásra elfogadott kisantant határozat húzódtott. Ebben a tagállamok vállalták, hogy Magyarországgal csak közösen tárgyalnak. A valóság azonban az, hogy beigazolódta a magyar félelmek, és Belgrád az Olaszországgal kötött szerződéssel a zsebében már nem érezte szükségét a Magyarországhoz fűződő közelebbi kapcsolatok kialakításának.

A téma továbbra is a fegyverkezési egyenjogúság elismerése, illetve Magyarország felvetésére, új elemként, a magyar kisebbség helyzetének rendezése volt. A lényegét talán abban lehetne összegezni, hogy miközben a kisantant hivatalosan a fegyverkezési egyenjogúság el vagy el nem ismerését tekintette a fő kérdésnek, a magyar kormány ezt már túlhaladottnak tekintette. A valóság az volt, és ezzel a kisantant is tisztában volt, hogy ezen a téren már érdemi vitakoznivaló nem volt; gyakorlatilag semmi és senki nem ellenőrizte Magyarország felfegyverzését.⁵⁹

A tárgyalások ennek megfelelően elsősorban a kisebbségi kérdés körül folytak. Budapest igyekezett meggyőzni tárgyalópartnereit, hogy a viszony javulásához nem elegendő a fegyverkezési egyenjogúság elismerése és cserébe a magyar kormány nyilatkozata az agresszióról való lemondásról szomszédjai irányában. Kapcsolatuk továbbra is feszült maradna, miután a feszültséget köztudomásúan nem a fegyverkezés kérdése okozza, hanem leginkább az utódállamokban élő kisebbségekkel szemben tanúsított bánásmód. Következésképpen, amíg ez a bánásmód nem változik meg gyökeresen, vagy a magyar kormány nem kap garanciát a kisebbség sérelmeinek orvoslására, addig a magyar közvélemény sem tűrné, hogy a kormány az utódállamokkal szemben bármilyen gesztust tegyen.⁶⁰ A román válasz erre, amely a kisantant véleményekéé is felfogható, az volt, hogy a kisebbségi kérdés rendezéséhez előbb az ő közvéleményüket kell megnyugtatni. Ennek viszont feltétele a barátságos atmoszféra megteremtése.⁶¹ Vagyis a „22-es csapdjához” hasonló helyzet alakult ki. Ki tegye meg az első lépést?

A magyar kormány a kérdés megoldására nagyon egyszerű és frappáns javaslattal állt elő: ha a kisantantnak valóban feltett szándéka lényegesen változtatni a magyar kisebbséggel szembeni politikáján, akkor egy bizalmas jegyzőkönyvben előre leszögezhetnék, milyen lépéseket kívánnak foganatosítani a viszony javulása érdekében. Az így megállapított és „fixirozott modus procedendi” után a magyar kormány is eltekinthetne attól, hogy a magyar kisebbségekkel szemben teendő tényleges intézkedések végrehajtását bevárja, és a szomszéd államokkal szemben meg nem támadási nyilatkozatot tehetne.⁶²

59 DIMK. II. 234. Bárdossy jelentése Antonescuval folytatott beszélgetésről. 1937. augusztus 31.

60 Uo.; A jugoszláv vélemény a kisebbségek tekintetében az volt, hogy a kisebbségekről nem tárgyal a magyar kormánnyal, miután az nem jogosult képviselni a jugoszláviai magyar kisebbség érdekeit. Neurath igyekezett meggyőzni Stojadinovićot, hogy kifejezett nemzetközi jogi felhatalmazás nélkül is lehetséges azoknak az egy fajhoz tartozóknak az érdekeit védelmezni, akik más országokban élnek. Hiába hivatkozott azonban a kérdésben világháború előtt elfoglalt szerb álláspontra, Stojadinović hajthatatlan maradt. DGFP. C/6. 834. Neurath feljegyzése a Stojadinović-tyal folytatott tárgyalásokról. 1937. 06. 07.

61 Stojadinović maga is azon a nézeten volt, hogy nem sok értelme van hangzatos kisebbségi nyilatkozatokkal bajlódni. Fogadják el azt a megegyezést, ami elérhető, és utána a megegyezés kedvező hatásaként a kisebbségekkel kapcsolatos bánásmód is meg fog változni. DIMK. II. 356. Bárdossy jelentése Kányának. 1938. 05. 05.

62 Mindegyik állammal külön-külön, azonos négy pontból álló jegyzőkönyvet vennének fel. Az első pontban az utódállamok önszántukból elismerik Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát. A második pontban, ugyancsak saját kezdeményezésre bizonyos adminisztratív intézkedések végrehajtását helyeznék kilátásba, melyek a ponthoz csatolt bizalmas függelékben lennének részletezve (előzetes megállapodás alapján). A harmadik pontban Magyarország szintén saját elhatározásából meg nem támadási nyilatkozatot tesz a szomszéd államokkal szemben, amit azok viszonzoznak. Végül, a negyedik pontban megállapítanak, hogy az egyes kisantant államok érintkezésbe lépnek az országukban élő magyar kisebbségek vezetőivel, és velük a kisebbségi kérdés gyökeres rendezéséről tárgyalnak. Bárdossy jelentése 1937. augusztus 31-én. DIMK II. 236-237.

Antonescu kész volt beszélni a tervről, Stojadinović, pedig román kollégájához hasonlóan, szintén elfogadta a tervezetet tárgyalási alapnak.⁶³ A tárgyalások ennek ellenére elakadtak. A Sinaiban tanácskozó kisantant a végleges válaszadást a szeptemberi népszövetségi ülészakot követő időpontra halasztotta.

A MAGYAR–JUGOSZLÁV HATÁR (NÉMET) GARANTÁLÁSÁNAK KÉRDÉSE

Az év végén felmerült annak a lehetősége is, hogy Magyarország, a kisantantállamok közül egyetlenként, Jugoszlávia vonatkozásában elismeri a határokat.⁶⁴ Hogy miért éppen a ezeket a határokat ismerte volna el a magyar kormány, csak részben magyarázható azzal, hogy Belgrád kormányzása alá került a legkisebb elszakított terület és a legkevesebb magyar. Véltetően nagy súllyal szerepelt ennek a döntésnek a meghozatalában az a német közvetítéssel szerzett értesülés, mely szerint Stojadinović a kisantant fennállásának egyetlen céljaként a Magyarország elleni védelmet jelölte meg. Már június elején úgy nyilatkozott Neurath előtt, hogy amennyiben Magyarország felhagy minden irányban fennálló revíziós igényével, megszűnik a kisantant létjogosultsága. Mihelyt Magyarország megegyezik Jugoszláviával, Stojadinovićnak nem fűződik majd több érdeke a kisantanthoz – adta tovább a hírt Budapesten Neurath.⁶⁵ Vagyis a magyar külügyminisztériumban joggal gondolhatták, hogy helyes úton járnak, amikor szinte a kezdet kezdetétől a kisantant megalakulásának pillanatától a jugoszlávokon keresztül kívánták megbontani a kisantant egységét.

Kánya a Belgrádból Budapestre érkező Neurathnak ki is jelentette: ha sikerülne a jugoszláviai magyar kisebbségek kívánságait autonóm szabályozás révén kielégíteni, szívesen kötne Jugoszláviával a Kellogg-paktum mintájára megegyezést.⁶⁶ A kisantanttal folytatott tárgyalások megszakadást követően Budapest 1937 késő őszi is a jugoszláv szálát szerette volna felvenni, német segítséggel. Kánya kész volt arra is, hogy Jugoszlávia számára megtegye azt az engedményt, hogy területi kívánságait nem teszi háborús cselekmények tárgyává, amennyiben Jugoszlávia kulturális autonómiát ad a magyar kisebbségnek.⁶⁷ Kabinetfőnöke, Csáky István Bohle német külügyi államtitkárral folytatott beszélgetésében bővebben kifejtette a magyar javaslatot: Németország példáját

63 DIMK. II. 241-242. Bárdossy jelentése 1937. szeptember 1.

64 Wilhelmstrasse. 243. Weizsäcker német külügyminisztériumi osztályvezető feljegyzése Bakach–Besseney követségi tanácsossal folytatott megbeszéléséről 1937. november 24.

65 DGFP. C/6. 834-835. Neurath feljegyzése 1937. június 7.; Göring egyébként már 1936 októberében arról tájékoztatta Kányát, hogy Stojadinovićnak feltett szándéka idővel kilépni a kisantantból. DIMK. I. 280. Napijelentés Kánya és Göring geszélgetéséről 1936. október 11.

66 Wilhelmstrasse. 230. Neurath feljegyzése 1937. 06. 12.

67 Bakach-Besseney Weizsäckerrel beszélgetve elképzelhetőnek mondta, hogy a magyar kormány Jugoszláviával szemben határ-elismerési ígéretet tesz, ami Romániával szemben szóba sem jöhet, Wilhelmstrasse. 243. Weizsäcker feljegyzése 1937. 11. 24.; Kánya Kálmán a határ-elismerési javaslatot egy későbbi, a varsói magyar követségre küldött utasításában úgy írta le, hogy a jugoszláv–magyar határ végleges elismeréséért cserébe Jugoszlávia semlegességét kérték Magyarországnak egy másik szomszédjával való esetleges konfliktusa esetére; ezen felül bizonyos koncessziók biztosítását a jugoszláviai magyar kisebbség részére. DIMK. II. 519. Kánya utasítása a varsói magyar ideiglenes ügyvivőnek. 1938. augusztus 4.

Csehszlovákiába való bevonulásban Magyarország csak akkor követheti, ha abszolút biztosítéka van arra, hogy Jugoszlávia nem támadja meg. Miután Németország számára is előnyös lenne az egyidejű magyar támadás, a magyar kormány kívánatosnak tartaná, hogy „Németország katonailag garantálja a jelenlegi magyar–jugoszláv határt (kiemelés az eredeti szövegben – H.Á.). Ilyen német garancia esetén Magyarország kész önmagától örök időkre (kiemelés az eredeti szövegben – H. Á.) lemondani arról a területről, melyet Jugoszlávia Magyarországtól kapott.”⁶⁸

Bármennyire nagy hangsúlyt fektetett Berlin a magyar–jugoszláv kapcsolatok normalizálására, a Wilhelmstrassén nem csaptak le a magyar külügyminiszter ajánlatára. A magyar kormány ennek ellenére minden áron ki akarta eszközölni, hogy a német kormány garanciát vállaljon a magyar–jugoszláv megegyezésre. Berlin azonban nem sok hajlandóságot mutatott erre. Amikor Hitler 1938. január 17-én végül is felajánlotta Stojadinovičnak, hogy amennyiben Jugoszlávia tiszta helyzetet kíván teremteni Magyarországgal egy szerződés által, és ehhez garanciára van szüksége, Németország kész a garantáló szerepét magára vállalni, Stojadinovič a kisantra hivatkozva visszautasította Hitler felajánlkozását.⁶⁹ Magyarország ezt követően ismét feladta egy időre, és Németországra bízta annak eldöntését: mikor látja alkalmasnak a pillanatot, hogy tájékoztassa Stojadinovičot a magyar kormány messzire mutató ajánlatáról.⁷⁰

A BLEDI EGYEZMÉNY

Az 1937 őszen félbeszakadt magyar–kisantant tárgyalások fél év szünet után 1938 áprilisában kaptak ismét nagyobb lendületet. Felmerül azonban a kérdés, hogy Magyarország valóban meg akart-e egyezni a kisantantállamokkal, vagy csak az volt a célja, hogy a tárgyalások megghiúsulásának ódiúját elhárítsa. Figyelembe véve, hogy az Anschluss után Magyarország külpolitikai helyzetét Németországgal való kapcsolata határozta meg, az utóbbi vélemény látszik indokoltnak. A német–csehszlovák viszony tisztázásáig nem csak Csehszlovákia, hanem a másik két kisantantállam várható helyzetét és sorsát sem lehetett előrjelezni, ami pedig feltétlenül fontos lett volna a velük szemben elfoglalandó magyar álláspont kialakításához. Valószínűsíthető volt, hogy a kisantantállamoktól kieszközölhető engedmények csak tiszavirág-életűek lennének, miközben a magyar részről vállalt kötelezettségek kényelmetlen helyzetbe hozhatták a magyar kormányt az esetleg bekövetkező további erőltetések során.⁷¹

68 Wilhelmstrasse. 256. Bohle jelentése Csákyval 1938. január 23. és 27. között folytatott megbeszéléséről.

69 A jugoszláv miniszterelnök és külügyminiszter kijelentette: sajnos tárgyalásokba bocsátkozni nem tud, megegyezést sem köthet. Miután azonban helyzete a nyárihoz képest lényegesen szilárdabb, a viszony további javulása iránt autonóm hatáskörében minden lehető meg fog tenni. MOL K 74–5–I. bejövő–1938 Berlin. Sztójay jelentése 1938. 01. 23.)

70 DGFP. DV. 246–247. Erdmannsdorff jelentése 1938. március 7. Április 11-én Sztójay magánjegyzékben átnyújtott egy memorandumot Weizsäckernek, mely szerint Magyarország hajlandó elismerni a trianoni határt Jugoszláviával, amennyiben Belgrád biztosítja teljes semlegességét, ha Magyarország valamelyik szomszédjával konfliktusba keveredik. DGFP. DV. 266. Weizsäcker feljegyzése 1938. április 11.

71 DIMK. II. 346. A prágai magyar követ, Wettstein János levele Bessenyeihez, 1938. május 2.

A magyar kormány az újabb tárgyalási szakaszban is elsősorban Romániával és Jugoszláviával kívánt tárgyalni és megegyezni, az esetleges megállapodás életbeléptetését pedig Csehszlovákia utólagos csatlakozásától szerette volna függővé tenni⁷² Biztató jel volt, hogy előbb Stojadinović, majd a Sinaiában üléselőző kisantant konferencia is magáévá tette a magyar kormány nézetét, hogy első lépésben csak velük egyezzen meg, és a megegyezés véglegesítésével várjanak a csehszlovákok csatlakozásáig.⁷³ Stojadinović még tovább ment. Felajánlotta, hogy a másik két államtól függetlenül tárgyalásokba bocsátkozik Magyarországgal, s amennyiben sikerül egyezséget kötni, azt parafálja. Természetesen a megállapodást a másik két kisantantállam tudomására hozná, azzal a megjegyzéssel, hogy igyekezzenek hasonló egyezményt kötni. De amennyiben néhány hónap elteltével sem jönne létre ilyen megegyezés a másik két állammal, a Magyarországgal kötött megegyezést önállóan életbe léptetné és publikálná.⁷⁴ A magyar kormány örömmel fogadta a jugoszláv kormányfő javaslatát, és a magyar–jugoszláv viszony tisztázására irányuló tárgyalások vezetésével báró Bakach–Besseney Györgyöt, az új belgrádi magyar követet bízta meg.⁷⁵

Besseney július 13-án tárgyalt Stojadinovićyal. A megbeszélendő kérdések közül elsőként a magyar kisebbségek sorsát említette, felelőleg az előző évben átadott memorandumot. Megtoldotta ezt egy újabb javaslattal arra, hogy Belgrád könnyítse meg a Magyarországra szóló útlevelek kiadását. Egyben felhívta a jugoszláv miniszterelnök figyelmét a Jugoszláviában élő és honosságot nem kapott nagy számú magyar származású személy tarthatatlan helyzetére. A szoroson vett politikai kérdések tekintetében a magyar kormány a kezdeményezést és a közeledés ütemének meghatározását is a jugoszláv kormányra bízta. Ezáltal mintegy elhárította magától a felelősséget a tárgyalások esetleges elakadásáért.

72 A magyar külügyminiszter nem bízott Bukarest tárgyalási és megegyezési készségének őszinteségében. Úgy vélte, Petrescu-Comnen román külügyminiszter kétszínű játékot űzve törekszik magát jó színben feltüntetni Anglia szemében, amelynek a támogatására szüksége van, de valójában nem kíván engedményeket tenni. Elismerte viszont Kánya a jugoszláv miniszterelnök személyes hozzájárulását a kapcsolatok javulásához és a légkör kedvezőbbé válásához, de további, konkrét lépések megtételét várta Belgrádtól (1937-ben valóban történt némi javulás a Jugoszláviában élő magyarok helyzetében: mintegy 27 közművelődési egyesület alakult, amelyek alapszabályát ugyan nem hagyták jóvá, de zavartalanul működhettek és tarthattak előadásokat, stb.); 1937. szeptember 3-án a jugoszláv közoktatásügyi miniszter rendeletileg engedélyezte a belgrádi tanítóképző négy éve szünetelő magyar tagozatának megnyitását 20 tanulóval.; 1937. őszén Csantavérre, Magyarkanizsára és Torontálsárhelyre négy tanítót neveztek ki a magyar tagozatokhoz. DIMK. II. 348-350. Kánya utasítása Bárdossynak. 1938. 05. 02.

73 „Jugoszláv miniszterelnök úgy hallom igen határozottan exponálta magát ennek érdekében s álláspontját az ingadozó románok csatlakozásával sikerült is érvényesítenie.” DIMK. II. 356. Bárdossy jelentése Kányának. 1938. 05. 08.

74 MOL K 74-6-I. bejövő-1938. Belgrád 1938. 05. 23. Ugyanezt megerősítette a belgrádi lengyel követ, Roman Debicki is, aki Andrićyal folytatott beszélgetésről tájékoztatta magyar kollégáját. A lényege az volt, hogy Jugoszláviának, Andrić szerint, teljesen szabad keze van, és semmi sem köti őt a két másik kisantant állammal szemben a Magyarországgal kötendő megegyezés tekintetében. A lengyel követ arra következtetett, hogy Stojadinović hajlandó a megegyezés tartalmát illetően messzemenő előzékenységet tanúsítani. Cserébe csak két óhaja van: kisebbségi kérdésben a magyar kormány ne akarjon bizonyos személyeket, mint kisebbségi vezetőket „ráoktrojálni”, és ne operáljon bonyolult jogi formulákkal („avec des formules compliquées juridiques”). DIMK. II. 410. Alth jelentése 1938. május 26.

75 A volt politikai osztályvezető belgrádi követté való kinevezése 1938 júniusában egyértelművé tette, hogy a magyar kormány szándéka a Jugoszláviával folytatandó kétoldalú tárgyalásokra komoly. A gesztust Belgrádban is nagyra értékelték, mivel tisztában voltak azzal, hogy Besseney Kánya szűkebb környezetéhez tartozik, ennél fogva a külügyminiszter elgondolásait, és szándékait a legmegbízhatóbban fogja közvetíteni állomáshelyén. DIMK. II. 486. Besseney jelentése 1938. július 12.

Stojadinović a kisebbségi kérdés vonatkozásában határozott válaszokat adott. Kijelentette, hogy a korábbi memorandum egyes pontjait ő már az átadásakor túlzottnak tartotta; az útlevelek ügyében elképzelhetőnek tartja, hogy előzékenységet tanúsítsanak; a Jugoszláviában élő, és sem magyar, sem jugoszláv állampolgársággal nem bíró személyek ügyéről ellenben, amely komoly kérdés – miután becslések szerint mintegy 30 000 embert érint – nem tud nyilatkozni. Amikor azonban a politikai kérdések kerültek szóba, Stojadinovićnak „nem csak szavai, hanem szinte az arckifejezése is homályosabbá vált”.⁷⁶ Tudomásul vette, hogy a kezdeményezést és a tempó meghatározását is tőle várják, a kisantant tekintetében a „wait and see” álláspontjára helyezkedett, a szorosán vett politikai kérdéseken azonban még gondolkodni kívánt.⁷⁷

1938 nyarán tehát úgy tűnt, hogy Stojadinović valóban szeretné a Magyarországhoz fűződő viszonyát megjavítani. Ennek fejében talán bizonyos szerény engedményekre is hajlandó kisebbségi téren, de politikailag nem kívánja magát lekötni, és megelégszik azzal, hogy „egyes odavetett kis megjegyzések segítségével” nyitva tartsa magának a Magyarország felé vezető ajtót is.⁷⁸ Ezt a képzeletbeli ajtót volt hivatott szélesebbre tárni a magyar követnek tett kijelentése augusztus 21-én, a kisantant konferencia megnyitását követően. A jugoszláv miniszterelnök közölte Besseneyvel: összegyűjtötte a magyar kisebbségekre vonatkozó összes adatokat, és megbízta Andrić vezértitkárt: a konferencia munkálatainak befejezte után részletesen beszélje át vele az egész anyagot, és mondja meg, milyen engedményeket tehetnek még kisebbségi téren.⁷⁹

Két nappal később, 1938. augusztus 23-án írták alá a bledi nyilatkozatot, amelyben a kisantantállamok elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, az pedig meg nem támadási kötelezettséget vállalt irányukban.⁸⁰ Hivatalos jugoszláv vélekedés szerint ez a nyilatkozat új távlatokat nyitott a magyar–jugoszláv jóviszonynak. Magyar részről nem éreztek ehhez hasonló elragadtatást.⁸¹ A nyilatkozat hivatalos magyar értékelését Kánya Kálmánnak a magyar követségekhez a bledi kommuniké kapcsán küldött körtávirata adja.

76 DIMK. II. 489-490. Besseney jelentése 1938. július 12.

77 Uo.

78 Uo.

79 Ami a magyar–jugoszláv politikai közeledés lehetőségét illeti, Stojadinović hangsúlyozta, hogy erre a legnagyobb súlyt helyezi, de egyelőre még vámi kell, amíg a csehszlovák akadályt sikerül az útból elhárítani. DIMK. II. 546. A belgrádi követ jelentése a külügyminiszternek. 1938. augusztus 21.

80 Az egyezmény/nyilatkozatnak a magyar külpolitika taktikai, illetve stratégiai elképzelésekben betöltött lehetséges szerepével Pritz Pál és Adám Magda foglalkozott részletekbe menően. Az előbbi a kieli találkozóról írt forráskritikai tanulmányában (Századok 1974/3), míg Adám Magda a kisantantról írt monográfiáiban és tanulmányaiban. A két történész álláspontja jelentősen eltér az egyezmény/nyilatkozat jelentőségének és szerepének megítélésében.

81 Besseney bizonyos mértékig szkeptikus volt ezzel kapcsolatban. Biztosra vette azonban, hogy a közös kommuniké kiadásának megakadályozásával a bledi konferencia nyilvános kudarcát idézték volna elő, amivel Stojadinovićot járaták volna le, aki már előre nyilvánosan exponálta magát a siker mellett. Ennek következtében pedig magyar–jugoszláv közeledésről jó ideig nem lehetett volna szó DIMK. II. 555. Besseney jelentése Bledből 1938. augusztus 25.; A közös nyilatkozat szövegében megegyeztek, a kisebbségekre vonatkozó részekben csak Romániát és Jugoszláviát nevezték meg. A kisantant azt kívánta, hogy a bizalmas jegyzőkönyvet és a „kisebbségi” deklaráció szövegét Stojadinović és Besseney parafálják még augusztus 22. délig. Besseney ezt kormánya hozzájárulásához kötötte (bár a maga részéről nem ellenetzte). A hozzájárulás azonban késett, és a nyilatkozat bejelentését 23-ra halasztották. Végül 5 perccel a bejelentés kitűzött időpontja előtt érkezett meg a magyar kormány beleegyezése.

A magyar külügyminiszter magától értetődőnek tartotta, hogy a fegyverkezési egyenjogúság és a meg nem támadás kérdésében mindhárom kisantant állammal teljes megegyezés jött létre. A tárgyalások súlypontja a kisebbségi kérdésen volt, melyben Romániával és Jugoszláviával *gentlemen's agreement* formájában szinte végleges megegyezés született.⁸² Ez úgy értendő, hogy a hivatalos nyilatkozat mellett Magyarország, Románia és Jugoszlávia külön kommunikét is aláírt. Ebben a felek vállalták, hogy saját elhatározásukból minden intézkedést megtesznek a baráti kapcsolatok továbbfejlesztése útjában álló akadályok elhárítására.⁸³ A kisebbség kifejezés tehát ebben a nyilatkozatban sem szerepelt. Ennek dacára mindenki pontosan tudta, mi a legnagyobb akadálya a „baráti kapcsolatok továbbfejlesztésének”.

A magyar kormány összességében tehát elégedett lehetett az elért eredménnyel, miután az kimondva, kimondatlanul elismerte Magyarország jogát a kisantant (Jugoszlávia és Románia) területén élő magyar kisebbségekkel érdekében való fellépésre. Budapest a bledi egyezményt Jugoszláviára vonatkozólag végleges megállapodásnak tekintette, és Belgráddal szembeni politikáját a továbbiakban ennek megfelelően kívánta alakítani. Hasonló álláspontot képviselt a jugoszláv fél is.⁸⁴ Semmi akadálya nem volt tehát a valódi gesztusok megtételének a jugoszláviai magyar kisebbség irányában.

---

82 Az egész megállapodás-komplexum véglegesítése azonban Csehszlovákia miatt függőben maradt. Prágával a kisebbségi kérdés ottani különleges jelentősége folytán megfelelő nyilatkozat-szövegben nem tudtak megegyezni. A kisebbségi kérdés csehszlovákiai rendezésére magyar álláspont szerint csak akkor kerülhetett volna sor, ha az ottani magyar kisebbség sorsát megnyugtató módon „intern” rendezik, vagy megegyeznek egy, a román és a jugoszláv nyilatkozathál messzebbmenő nyilatkozat-szövegben. DIMK. II. 552-553. Kánya szármajeltávirata valamennyi magyar követségnek. 1938. augusztus 23.

83 DIMK. II. 557.

84 MOL K 74-6-I. bejövő-1938. Belgrád 1938. 09. 22.